

ประสบการณ์การถ่ายทอดเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วม ของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร

ปัญญา पुलิเวคินทร์^{1/}

บทคัดย่อ

รายงานนี้เสนอประสบการณ์ในการดำเนินงาน โครงการส่งเสริมการเกษตรแบบผสมผสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ที่ได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลเบลเยียม โครงการนี้ดำเนินงานในช่วงปี พ.ศ. 2537 - 30 กันยายน 2541 และเมื่อสิ้นสุดโครงการแล้ว ธ.ก.ส. ยังได้ดำเนินการต่อ ภายใต้ชื่อ “ศูนย์ประสานงานโครงการเกษตรผสมผสาน” การดำเนินงานของโครงการในระยะแรกเน้นการสนับสนุนทั้งด้านเงินทุนและด้านวิชาการ โดยอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานวิชาการที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ก่อนที่เกษตรกรจะได้รับเงินทุนไปดำเนินการ จะมีการฝึกอบรมให้เกษตรกรถึง 5 หลักสูตร หลักสูตรแรกให้เกษตรกรได้รู้จักว่า “เกษตรผสมผสาน” คืออะไร มีรูปแบบอย่างไร จะลดค่าใช้จ่ายและลดความเสี่ยงได้อย่างไร รวมทั้งมีการพาออกไปทัศนศึกษาให้เห็นของจริง และให้เกษตรกรได้วางแผนการปรับปรุงฟาร์มด้วยความคิดของตนเอง แต่จะมีการประเมินโดยฝ่ายวิชาการและปรับแผนร่วมกับเกษตรกร การฝึกอบรมอีก 4 หลักสูตรเป็นเรื่องเทคนิควิธีการปฏิบัติ ทั้งในด้านการเลี้ยงปลา เลี้ยงสัตว์ และการปลูกพืช ในระบบเกษตรผสมผสาน หลังจากนั้นเกษตรกรจึงจะเริ่มดำเนินการตามแผน ผลการดำเนินงานในระยะนี้แม้จะประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง แต่ก็มีแนวโน้มว่าจะไม่สามารถรักษาเกษตรกรดี ๆ ไว้ได้ โครงการฯ จึงได้แสวงหาแนวทางใหม่ในการดำเนินงาน โดยศึกษาจากกลุ่มต่าง ๆ ที่ประสบผลสำเร็จในการดำเนินงาน และพบว่ากลุ่มต่าง ๆ ที่ประสบผลสำเร็จเหล่านั้น ใช้กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหลักในการดำเนินการ ในระยะหลังโครงการฯ จึงได้เปลี่ยนกระบวนการและรูปแบบการดำเนินงาน โดยเน้นกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชนเกษตรกรและการสร้างเครือข่าย ร่วมกับการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่มีการปรับเปลี่ยนเทคนิคการถ่ายทอดอยู่ตลอดเวลา ปรากฏว่าได้ผลอย่างที่คาดไม่ถึง เกษตรกรสามารถคิดเอง ทำเอง และขยายผลต่อยอดกิจกรรมต่าง ๆ ของตนเองได้ ผลการดำเนินงานในระยะหลังแสดงให้เห็นว่า มีหนทางที่จะรักษาเกษตรกรรายดี ๆ ไว้ให้อยู่ได้ และยังสามารถขยายวงไปฟื้นฟูเกษตรกรรายอื่น ๆ ได้อีกด้วย ประสบการณ์ของโครงการฯ ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการปรับเปลี่ยนแนวคิดและกระบวนการดำเนินงาน ในการพัฒนาการเกษตรของครัวเรือนเกษตรกร

คำสำคัญ : การถ่ายทอดเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วม กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชน

^{1/} หัวหน้าศูนย์ประสานงานโครงการเกษตรผสมผสาน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร อ. เมือง จ. มุกดาหาร

การสร้างเครือข่าย เกษตรผสมผสาน

ในอดีต เกษตรกรที่กู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ไปลงทุน โดยขาดการวางแผน และไม่มีความรู้ในกิจกรรมที่ลงทุนทำจริง ๆ มักจะประสบภาวะขาดทุน จนไม่สามารถชำระหนี้คืนแก่ธนาคารฯได้ ธนาคารฯจึงมีนโยบายที่ต้องการให้เกษตรกรได้มีความรู้ทางเทคนิคต่าง ๆ ก่อนที่จะลงมือทำโครงการ ในปี พ.ศ. 2537 รัฐบาลเบลเยียม โดย Belgian Administration for Development Cooperation (BADC) ได้ให้ความช่วยเหลือแบบให้เปล่าแก่ ธ.ก.ส. เพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่เกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยการส่งเสริมให้เกษตรกรทำการเกษตรแบบผสมผสาน และมีแนวทางการดำเนินงานที่จะให้ความรู้ทางวิชาการแก่เกษตรกรก่อนที่เกษตรกรจะลงมือทำกิจกรรม ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายของ ธ.ก.ส. โครงการนี้ดำเนินงานในช่วงปี พ.ศ. 2537 – 30 กันยายน 2541 ภายใต้ชื่อ โครงการส่งเสริมการเกษตรแบบผสมผสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ [Integrated Fish Farming (IFF) Project in the Northeastern Region of Thailand] ที่ได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลเบลเยียม และเมื่อสิ้นสุดโครงการแล้ว ธ.ก.ส. เห็นชอบให้ดำเนินการต่อภายใต้ชื่อ “ศูนย์ประสานงานโครงการเกษตรผสมผสาน” การดำเนินงานของโครงการฯในระยะแรกเน้นการสนับสนุนทั้งด้านเงินทุนและด้านวิชาการ โดยอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานวิชาการที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ผลการดำเนินงานในระยะนี้แม้จะประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง แต่ก็มีแนวโน้มว่าจะไม่สามารถรักษาเกษตรกรที่ ๆ ไว้ได้ ในระยะหลังโครงการฯได้เปลี่ยนกระบวนการและรูปแบบการดำเนินงาน โดยเน้นกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชนเกษตรกร ปรากฏว่าได้ผลอย่างที่ไม่ถึง เกษตรกรสามารถคิดเอง ทำเอง และขยายผลต่อยอดกิจกรรมต่าง ๆ ของตนเองได้ รายงานนี้ จะนำเสนอประสบการณ์จากการดำเนินงานโครงการฯดังกล่าว โดยจะนำเสนอการดำเนินงานโครงการฯในระยะแรก ตามด้วยปัญหาและอุปสรรคที่พบ และแนวทางการแก้ไขที่โครงการฯได้ดำเนินการ ซึ่งจะชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการปรับเปลี่ยนแนวคิดและกระบวนการดำเนินงาน ในการพัฒนาการเกษตรของครัวเรือนเกษตรกร

1. การดำเนินงานในระยะแรก

1.1 โครงสร้างการบริหาร

การดำเนินงานในช่วงที่เป็นโครงการภายใต้ความช่วยเหลือของรัฐบาลเบลเยียม มีคณะกรรมการบริหารโครงการฯ ทำหน้าที่กำหนดนโยบายและแผนงานของโครงการฯ และติดตามประเมินผล มีคณะกรรมการดำเนินงานระดับจังหวัด ทำหน้าที่ให้การสนับสนุนการดำเนินงานและให้คำปรึกษาแนะนำทางด้านวิชาการแก่เกษตรกร และมีศูนย์ประสานงานโครงการฯ ทำหน้าที่ประสานงานด้านต่าง ๆ

คณะกรรมการอำนวยการ มีรองผู้จัดการใหญ่ ธ.ก.ส. เป็นประธาน และมีผู้อำนวยการฝ่ายกิจการสาขา ผู้แทนสถานทูตเบลเยียม ผู้แทนกรมวิเทศสหการ และผู้จัดการโครงการฯซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญชาวเบลเยียม เป็นกรรมการ

คณะกรรมการดำเนินงานระดับจังหวัด ประกอบด้วย ผู้จัดการ ธ.ก.ส.ระดับจังหวัด เป็นประธาน ผู้แทนเกษตรจังหวัด เป็นรองประธาน ผู้แทนของ สำนักงานปศุสัตว์จังหวัด ชลประทานจังหวัด ประมง

จังหวัด หัวหน้าสถานีประมงน้ำจืด หน่วยพัฒนาที่ดิน ผู้อำนวยการวิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยี หรือ ผู้อำนวยการสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล ที่เกี่ยวข้อง เป็นกรรมการ

ศูนย์ประสานงานโครงการฯ ประกอบด้วย หัวหน้าศูนย์ฯ เจ้าหน้าที่การตลาด 1 คน เจ้าหน้าที่ภาคสนาม 4 คน เลขานุการ 1 คน และพนักงานขับรถ 3 คน

1.2 การดำเนินงาน

แนวคิดในระยะแรกของโครงการฯ คือ ก่อนที่จะสนับสนุนให้เกษตรกรทำเกษตรผสมผสาน จะต้องวิเคราะห์เสียก่อนว่าเกษตรกรมีสภาพพื้นที่เหมาะสม และต้องให้ความรู้ทางวิชาการแก่เกษตรกร ก่อนที่จะลงมือดำเนินการ

ในขั้นเตรียมการ ผู้เชี่ยวชาญชาวเบลเยียม ได้ลงพื้นที่สำรวจศักยภาพในการทำโครงการ เช่น ลักษณะของดิน น้ำ ปริมาณของน้ำฝนที่ตกเฉลี่ย/ปี ลักษณะอุปนิสัยของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตลอดจนบทบาท หน้าที่ และศักยภาพของส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์และเทคนิคใหม่ๆ เกี่ยวกับการทำการเกษตรแบบผสมผสาน กับส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น สถานีประมงน้ำจืด สถานีพัฒนาที่ดิน สำนักงานเกษตรจังหวัด รวมทั้ง NACA และ AIT เป็นต้น เพื่อเตรียมหลักสูตรและคู่มือให้เกษตรกรในโครงการ

ในขั้นดำเนินงาน มีการฝึกอบรมเกษตรกร รวม 5 หลักสูตร คือ

หลักสูตรที่ 1 การแนะนำการเกษตรแบบผสมผสาน

หลักสูตรนี้เน้นให้เกษตรกรได้รู้จักคำว่า “เกษตรผสมผสาน” คืออะไร การเลี้ยงปลาผสมผสานกับการเลี้ยงปศุสัตว์ ได้แก่ สัตว์ปีก สุกร พืช มีรูปแบบอย่างไร จะลดค่าใช้จ่ายและลดความเสี่ยงอย่างไร ใช้ระยะเวลาอบรม 4 วัน โดยวันที่ 3 จะมีการพาเกษตรกรออกทัศนศึกษา (Farm Visit) ให้เห็นของจริงว่าเขาทำอะไร มีข้อดี ข้อต้องพึงระวังอย่างไรบ้าง หลักสูตรนี้ทางโครงการเรียกว่าหลักสูตร “คิดเป็น” คือ ให้เกษตรกรได้รู้จักทั้งภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติ สำหรับวันที่ 4 มีกิจกรรมให้เกษตรกรได้วางแผนผังฟาร์มด้วยความคิดของตนเองว่าจะขุดบ่อปลากี่บ่อ เป็นชนิดเลี้ยงปลาในบ่อ ในนาข้าว หรือในร่องสวน จะเลี้ยงสัตว์อะไร รูปแบบโรงเรือนแบบใด ปลูกพืชอะไรบนคันบ่อ

หลังจากอบรมแล้ว พนักงานโครงการฯ ร่วมกับนักวิชาการจากส่วนงานต่างๆ เช่น สถานีประมงน้ำจืด ปศุสัตว์ เกษตรจังหวัด สถานีพัฒนาที่ดิน เป็นต้น ร่วมกันออกท้องที่ประเมินแผนของเกษตรกร ว่าเหมาะสมหรือไม่ เพียงใด เช่น ลักษณะการวางรูปบ่อปลาถูกต้องตามทิศทางของแสงแดดหรือไม่ การสร้างโรงเรือนถูกต้องตามทิศทางลมหรือไม่ ลักษณะของดินสามารถเก็บกักน้ำได้หรือไม่ เป็นต้น เมื่อได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับเกษตรกรเป็นที่เรียบร้อยแล้ว พนักงานโครงการฯ ก็จะประเมินเงินลงทุนว่าจะต้องใช้เท่าใด เกษตรกรมีความพอใจหรือไม่ หากเกษตรกรพอใจก็จะนัดแนะให้เข้าอบรมในหลักสูตรต่อไป

หลักสูตรที่ 2 การเลี้ยงปลาในระบบการเกษตรแบบผสมผสาน

เป็นหลักสูตรที่อบรมให้เกษตรกรได้รู้จักพันธุ์ปลาต่างๆ การเตรียมบ่อ การบดอัดคั้นบ่อ การเตรียมน้ำเขียว การลำเลียงขนส่งลูกปลา การหาซื้อพันธุ์ปลาที่มีคุณภาพ การเตรียมปุ๋ยหมักลงในบ่อ ชนิดของโรคปลา เป็นต้น ใช้ระยะเวลาอบรม 4 วัน เป็นการอบรมทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ

หลักสูตรที่ 3 การเลี้ยงสัตว์ปีกในระบบการเกษตรแบบผสมผสาน

เป็นหลักสูตรที่อบรมให้เกษตรกรรู้จักอัตราการเลี้ยงที่เหมาะสมต่อพื้นที่บ่อ เทคนิคการเลี้ยงไก่เนื้อ ไก่ไข่ เป็ดเนื้อ เป็ดไข่ และการตลาด ตลอดจนฝึกปฏิบัติในการทำวัคซีน การตัดปาก การผสมอาหาร เป็นต้น ใช้ระยะเวลาอบรม 4 วัน

หลักสูตรที่ 4 การเลี้ยงสุกรในระบบการเกษตรแบบผสมผสาน

เป็นหลักสูตรที่อบรมให้เกษตรกรรู้จักวิธีทำคลอด การอนุบาลลูกสุกร การผสมเทียม ลักษณะพันธุ์ การให้อาหาร โดยเน้นการปฏิบัติและอบรมในฟาร์มตลอด 4 วัน

หลักสูตรที่ 5 การปลูกพืชในระบบการเกษตรแบบผสมผสาน

เป็นหลักสูตรที่อบรมให้เกษตรกรรู้จักวิธีเตรียมดิน การขยายพันธุ์พืช การปลูกพืชนอกฤดู การป้องกันและกำจัดแมลงและศัตรูพืชโดยวิธีธรรมชาติ เป็นการอบรมทั้งภาคทฤษฎี ปฏิบัติ และการศึกษาดูงาน ใช้ระยะเวลาอบรม 4 วัน เช่นกัน

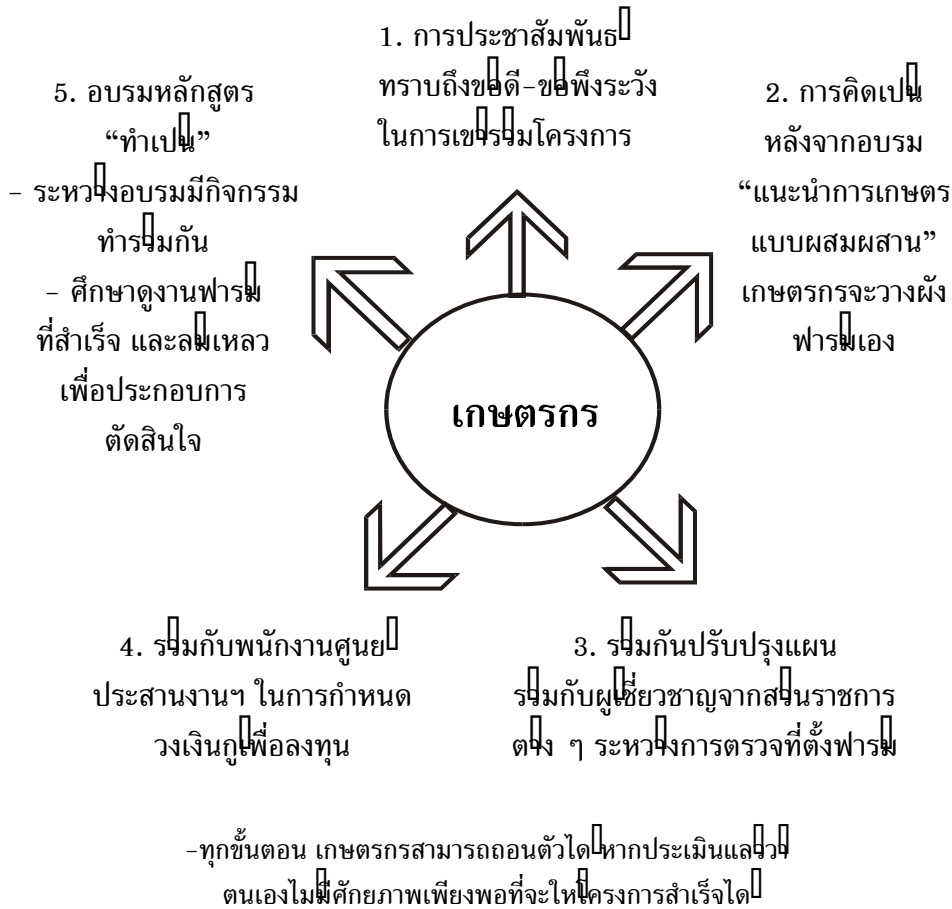
สำหรับสถานที่ใช้ฝึกอบรมหลักสูตร แนะนำการเกษตรผสมผสาน การเลี้ยงสัตว์ปีก การปลูกพืช ใช้ วิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยี หรือ สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล ของจังหวัดนั้น ๆ หลักสูตร การเลี้ยงปลา ใช้สถานีประมงน้ำจืด หลักสูตร การเลี้ยงสุกร ใช้ สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขต กาฬสินธุ์ เนื่องจากมีจำนวนพ่อพันธุ์ แม่พันธุ์ ลูกสุกร สุกรขุน เพียงพอต่อการฝึกปฏิบัติให้แก่เกษตรกร ก่อนจะมีการสอนทุกครั้ง ทางโครงการฯจะมีการซักซ้อมกับคณาจารย์ที่รับผิดชอบการสอน เนื่องจากอาจมีการโยกย้ายหรือสับเปลี่ยนตำแหน่ง โดยส่งมอบตารางสอน รายละเอียดในแต่ละหัวข้อ พร้อมกับจัดทำแผ่นใสรูปภาพประกอบการสอนให้ด้วย รูปภาพเหล่านี้เป็นรูปภาพที่มีอยู่ในคู่มือที่แจกให้เกษตรกรด้วย จะได้สะดวกในการทบทวน เพราะเกษตรกรเมื่อเห็นรูปภาพแล้วจะจำได้ง่ายกว่า

โครงการฯ ยังได้จัดทำคู่มือสำหรับเกษตรกร ในทุกหลักสูตรที่ฝึกอบรม ได้แก่

- หลักสูตรแนะนำการเกษตรผสมผสาน คู่มือ 1 เล่ม
- หลักสูตรการเลี้ยงปลา คู่มือ 5 เล่ม (ความรู้ทั่วไป, การเลี้ยงปลากินพืช, การเลี้ยงปลาตัก, การเลี้ยงกุ้งก้ามกราม, การเลี้ยงปลาร่วมกับกิจกรรมอื่น)
- หลักสูตรการเลี้ยงสัตว์ปีก คู่มือ 7 เล่ม (ไก่ 4 เล่ม = ความรู้ทั่วไป, การเลี้ยงไก่เนื้อ, การเลี้ยงไก่สามสายเลือด, การเลี้ยงไก่ไข่) (เป็ด 3 เล่ม ความรู้ทั่วไป, การเลี้ยงเป็ดเนื้อ, การเลี้ยงเป็ดไข่)
- หลักสูตรการเลี้ยงสุกร คู่มือ 3 เล่ม (ความรู้ทั่วไป, การเลี้ยงสุกรพันธุ์, การเลี้ยงสุกรขุน)
- หลักสูตรการปลูกพืช คู่มือ 1 เล่ม

ขั้นตอนการดำเนินงานของโครงการแสดงในภาพข้างล่าง

แผนผังการมีส่วนร่วมของเกษตรกรที่จะเชื่อมโยงโครงการ

1.3 ปัญหาและอุปสรรค

ในด้านพนักงานโครงการฯ ในระยะแรกมีปัญหาเรื่องการติดตามแนะนำ เนื่องจากยังขาดความรู้ด้านการเกษตรอย่างแท้จริง แต่จากการเข้าควบคุมการฝึกอบรมร่วมกับเกษตรกรในทุกหลักสูตร และจากการสะสมประสบการณ์ ทำให้ในปัจจุบันพนักงานโครงการฯ สามารถที่จะให้คำแนะนำแก่เกษตรกรได้

ทีมอาจารย์ที่สอน ในปีแรกค่อนข้างมีปัญหา เนื่องจากอาจารย์ที่สอนจะมีทักษะและความรู้เฉพาะด้าน โดยไม่มองในองค์รวมของระบบผสมผสาน ทำให้เกษตรกรมองเห็นภาพไม่ชัดเจน ผู้เชี่ยวชาญต้องออกกำกับการทำกิจกรรมของเกษตรกรอย่างใกล้ชิด ซึ่งในปีที่ 2 ปัญหานี้จึงคลี่คลายลง เนื่องจากเกษตรกรในรุ่นหลังเริ่มมีฟาร์มให้ได้ศึกษารูปแบบมากขึ้น

สำหรับตัวเกษตรกรเอง ที่ผ่านมากเกษตรกรในโครงการฯ ไม่มีปัญหาการปรับตัวในการรับเทคโนโลยี แต่มีปัญหาในเรื่องปัจจัยการผลิตมีราคาแพง และผลผลิตมีราคาต่ำ

1.4 ผลการดำเนินงาน

ผลจากการดำเนินงาน ปรากฏว่า ในพื้นที่รับผิดชอบของศูนย์ประสานงานโครงการฯ ที่ จ. มุกดาหาร ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ 7 จังหวัด คือ มุกดาหาร นครพนม สกลนคร กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด ยโสธร และอำนาจเจริญ มีเกษตรกรที่อยู่ในความรับผิดชอบ 850 คน ปัจจุบัน 61 คน ทั้งฟาร์มไปแล้ว ที่เหลือมีทั้งที่ทำได้ดีและที่พอไปได้ โครงการฯ ได้สรุปบทเรียนของการดำเนินงานในช่วงแรกนี้ว่า ถึงแม้โครงการฯ จะมีระบบการคัดเลือกเกษตรกร และมีการถ่ายทอดเทคโนโลยีให้เกษตรกร ดีเพียงใดก็ตาม หากเกษตรกรยังทำการผลิตแบบปัจเจกบุคคลอยู่ โอกาสที่จะประสบความสำเร็จเป็นไปได้ยาก และหากยังดำเนินการในลักษณะเดิมต่อไป จำนวนเกษตรกรดี ๆ ก็คงจะร่อยหรอลงไปเรื่อย ๆ จำเป็นที่จะต้องแสวงหาแนวทางใหม่ ๆ ที่จะทำให้เกษตรกรสามารถอยู่รอดได้

2. การดำเนินงานในระยะหลัง

ในการแสวงหาแนวทางใหม่ ๆ โครงการฯ ได้ไปศึกษางานกลุ่มต่าง ๆ ที่ประสบผลสำเร็จในการดำเนินงานหลายต่อหลายกลุ่ม เป็นต้นว่า กลุ่มของคุณหมออภิลิทธิ์ซึ่งไปจัดกลุ่มของปราชญ์ชาวบ้านอยู่ที่ อ.อุบลรัตน์ ก็ไปศึกษาว่าทำไมปราชญ์ชาวบ้านจึงอยู่ได้ในสภาวะที่เกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจ เขาใช้วิธีการอะไร โครงการฯ ยังได้ไปศึกษาการดำเนินงานของชุมชนศรีชะอโศก ที่ อ. กัณฑ์รักษ์ จ. ศรีสะเกษ ศึกษาว่าทำไมชุมชนนี้จึงเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ ไปศึกษาการดำเนินงานของกลุ่มกิจกรรมไร่สารพิษที่ อ.วังน้ำเขียว จ. นครราชสีมา ว่าเขาทำอย่างไรจึงสามารถปลูกผักเมืองหนาวจนสามารถส่งไปขายต่างประเทศได้ ไปศึกษากลุ่มเบี้ยกุดชุมว่าเขาดำเนินการอย่างไรจึงสามารถระดมทุนได้ ประเด็นสำคัญที่พบจากการศึกษากลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ก็คือ ทุกกลุ่มมีวิธีการที่เหมือนกัน คือ การใช้กระบวนการเรียนรู้ อย่างมีส่วนร่วมของชุมชน

เมื่อจับประเด็นดังกล่าวได้ โครงการฯ จึงได้ส่งเจ้าหน้าที่ไปเข้ารับการศึกษาฝึกอบรมหลักสูตรวิทยากรกระบวนการกับองค์กรพัฒนาเอกชน และเริ่มเข้าไปเกาะติดกับกลุ่มของปราชญ์ชาวบ้านของคุณหมออภิลิทธิ์ที่อุบลรัตน์ กลุ่มชุมชนศรีชะอโศก กลุ่มกิจกรรมไร่สารพิษ พยายามสะสมความรู้จนมีความมั่นใจจึงได้นำมาดำเนินการในโครงการฯ ซึ่งพบว่าได้ผลเกินคาด ในปัจจุบัน โครงการฯ ได้ตั้งเครือข่ายแล้ว 5 จังหวัด ใน 7 จังหวัด เรียกชื่อว่า เครือข่ายเกษตรผสมผสาน ทิศทางการดำเนินงานของโครงการฯ ในระยะหลังนี้ แบ่งได้เป็น 3 เรื่องใหญ่ ๆ ได้แก่ การจัดตั้งกลุ่มเครือข่าย การพัฒนากลุ่มเครือข่าย และการพัฒนาการผลิต ตารางที่ 1 แสดงและความก้าวหน้าในแต่ละเรื่อง และแผนงานของโครงการฯ ที่จะทำในช่วงถึง 30 กันยายน 2545

ตารางที่ 1 แนวทางการดำเนินงานของโครงการในช่วง 1 ตุลาคม 2543 ถึง 30 กันยายน 2545

1. จัดตั้งกลุ่มเครือข่าย		
ดำเนินการแล้ว : มุกดาหาร นครพนม สกลนคร กาฬสินธุ์ อัญญาเจริญ		
จะดำเนินการต่อไป : ยโสธร ร้อยเอ็ด		
2. การพัฒนาเครือข่าย		
เครือข่ายในโครงการ		
ดำเนินการแล้ว		จะดำเนินการต่อไป
-ใช้กระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม		
-ศึกษาดูงานกันเองภายในเครือข่าย		-ศึกษาดูงานนอกเครือข่าย
<ul style="list-style-type: none"> -กลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์ปลา -กลุ่มผสมอาหารสัตว์ -กลุ่มผลิตสุกรครบวงจร -เทคนิคการเลี้ยงปลาสัตว์ ปลาแบบประหยัด 		<ul style="list-style-type: none"> - กลุ่มออมทรัพย์ที่ อ.กุดชุม จ.ยโสธร - กลุ่มปลูกพืชไร่สารพิษ อ.วังน้ำเขียว จ.นครราชสีมา - ชุมชนเข้มแข็งของมูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดี อ.อุบลรัตน์ จ.ขอนแก่น - ชุมชนศรีชะอโคก อ.กันทรลักษ์ จ.ศรีสะเกษ - อื่น ๆ ตามที่เครือข่ายเสนอแนะ
เครือข่ายพันธมิตร		
ดำเนินการแล้ว		จะดำเนินการต่อไป
<ul style="list-style-type: none"> -กลุ่มปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน -ชุมชนศรีชะอโคก 		<ul style="list-style-type: none"> -ศูนย์ข้อมูลท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา (สถาบันราชภัฏนครราชสีมา) - กลุ่มนักวิชาการและวิจัยระบบเกษตรเพื่อการจัดการทรัพยากรและพัฒนาองค์กรชุมชนอย่างยั่งยืน - องค์กรพัฒนาทั้งภาครัฐและภาคเอกชน
3. พัฒนาการผลิต		
ดำเนินการแล้ว		จะดำเนินการต่อไป
ลดต้นทุนการผลิต	เพิ่มมูลค่าผลผลิต	
<ul style="list-style-type: none"> 1. กลุ่มผสมอาหารสัตว์ใช้เอง 2. กลุ่มเลี้ยงสุกรครบวงจร 3. กลุ่มผลิตพันธุ์สัตว์ 4. ผลิตปุ๋ยน้ำและปุ๋ยหมักจุลินทรีย์ใช้เอง 	<ul style="list-style-type: none"> 5 กลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์ปลา 6. กลุ่มชำแหละเนื้อสุกร 7. กลุ่มเลี้ยงปลาจาก “แม่น้ำโขง” 	<ul style="list-style-type: none"> -ทุกกลุ่มมีกองทุนของตนเอง -เครือข่ายการจัดการเรื่องตลาด ทั้งภายในจังหวัดและระหว่างจังหวัด

หมายเหตุ

1. มีที่ จ.อำนาจเจริญ มุกดาหาร กาฬสินธุ์
2. มีที่ จ.อำนาจเจริญ มุกดาหาร ร้อยเอ็ด
3. ผลิตไก่เนื้อพันธุ์ 9 ชั่งผสมเบตง และ เป็ดบาบารี่ลูกผสม นครพนม ปลา และสุกร ทุกจังหวัด
4. ให้เกษตรกรทดลองใช้ในทุกจังหวัด
5. มีที่ จ.นครพนม อัญญาเจริญ
6. มีที่ จ.นครพนม

เมื่อโครงการฯ นำกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชนไปใช้ ปรากฏว่าเป็นผลให้ชาวบ้านคิดเอง วางแผนเอง ทำเอง ร่วมรับผิดชอบเอง ร่วมรับประโยชน์เอง และร่วมประเมินผลเอง เราพบว่าใน 5 จังหวัดที่โครงการฯ จัดให้มีเวทีชาวบ้าน เราทำงานง่ายขึ้นมาก พอมีกลุ่ม ชาวบ้านก็มาบอกเราว่าหัวอาหารสุกร หัวอาหารเปิด-ไก่ ราคาแพง อยากรู้ว่าจะผสมเองได้หรือไม่ พวกเราก็วิ่งไปหาปศุสัตว์ ไปหาวิทยาลัยเกษตร และสถาบันราชมงคล ที่มีทางด้านสัตวบาล เราพบว่าการผสมอาหารสัตว์เองก็ไม่ได้เป็นเรื่องยุ่งยาก เพราะอาหารสัตว์ก็มีกลุ่มต่างเหมือนอาหารคน กลุ่มแรกก็คือ พลังงาน ได้แก่ รำ ปลายข้าว กลุ่มที่ 2 คือ อาหารที่จะให้เนื้อ คือโปรตีน ได้แก่ ปลาป่น กับกากถั่วเหลือง กลุ่มที่ 3 เกี่ยวกับเรื่องไขมัน ก็คือ ไขมันสัตว์กับไขมันพืช กลุ่มที่จะให้เกี่ยวกับแร่ธาตุ ก็คือพวก Premix และไลซีน ซึ่งมีอยู่ไม่กี่อย่าง เราเอาสูตรอาหารมาจากหน่วยวิชาการ ไปใช้ต่อดูว่าสุกรใหญ่ สุกรเล็ก สุกรขุน สุกรแม่ จะใช้อย่างไร ลูกไก่จะใช้สูตรอาหารอะไร แม่ไก่สาวจะใช้สูตรอาหารอะไร หลังจากนั้นเกษตรกรก็จะไปต่อยอดเอง

ตัวอย่างเช่น ที่อำนาจเจริญ เกษตรกรไปติดต่อกับร้านขายอาหารสัตว์ที่วารินชำราบ ที่มุกดาหารมีฟาร์มสุกรขุน ขนาด 3,000 ตัว ซึ่งเขาซื้อวัสดุต่าง ๆ เหล่านั้นมาจากกรุงเทพฯ เกษตรกรก็ไปขอส่งร่วมด้วย ที่กาฬสินธุ์มีโรงงานน้ำมันถั่วเหลืองอยู่ที่กมลาไสย เกษตรกรก็ไปขอซื้อกากถั่วเหลือง จะเห็นว่าเกษตรกรชวนช่วยหาทางออกของเขาเอง การผสมอาหารสัตว์ก็กลายเป็นเรื่องง่าย เขาสามารถลดค่าอาหารสัตว์ลงเหลือเพียงกิโลกรัมละ 23 บาท จากที่เคยซื้อในราคากิโลกรัมละ 30 บาท

ตัวอย่างที่ 2 เป็นกรณีที่เกษตรกรเลี้ยงปลาประสบปัญหาว่าปลาตัวเล็กเกินไปหรือใหญ่เกินไป ขายไม่ได้ราคา เพราะพฤติกรรมกรรมการบริโภคของคนอีสาน ถ้าเป็นปลาดุกจะชอบบริโภคขนาด 8-9 ตัวต่อ 1 กิโลกรัม ถ้าเป็นปลาตะเพียนจะนิยมบริโภคขนาด 4-6 ตัวต่อกิโลกรัม หากขนาดเล็กหรือใหญ่กว่านี้ราคาจะตกมาก เกษตรกรอยากที่จะเพิ่มมูลค่าปลาชนิดขนาดเหล่านี้โดยการแปรรูป ก็มาถามว่า ปลาเล็กจะเอามาทำน้ำปลา ทำปลาร้าได้หรือไม่ และปลาใหญ่จะนำมาทำกุนเชียงปลา ไส้กรอกอีสานปลา ได้หรือไม่ พวกเราก็ไปหาว่าวิชาการอย่างนี้จะมีที่ไหน พบว่าที่กองวิศวกรรมประมง มีชุดวิทยากรด้านโภชนาการ เป็นสตรี 5-6 คน สามารถลงไปสอนถึงพื้นที่ได้ด้วย สถาบันราชมงคลมีคณะที่เกี่ยวกับเทคโนโลยีทางอาหาร สามารถสอนให้ได้ สถาบันวิจัยและฝึกอบรมการเกษตรที่พังโคน สกลนคร มีชุดวิทยากรพร้อมที่จะให้การอบรมได้ พวกเราก็พาเกษตรกรไปอบรมตามแหล่งบริการวิชาการเหล่านั้น

เกษตรกรอีกกลุ่มหนึ่ง อยากจะทำปุ๋ยเอง เคยได้ยินว่าการใช้ปุ๋ยจุลินทรีย์ ปุ๋ยน้ำ แล้วประหยัดค่าใช้จ่าย ก็มาถามว่า เป็นไปได้หรือไม่ที่เขาจะทำเอง เขาอยากเรียนรู้ พวกเราก็ไปแสวงหาแหล่งวิชาการ พบว่ากลุ่มศรีษะอโศก ทำกันมาเป็น 10 ปีแล้ว กลุ่มอินแปลงก็ทำกันมานาน เราก็พาเกษตรกรไปอบรมตามสถานที่เหล่านั้น

ในการทำแผนร่วมกับเกษตรกร กลุ่มเกษตรกรในโครงการฯ จะมีแผนระยะสั้น 1 ปี ระยะปานกลาง 2 ปี ระยะยาว 3 ปี การนำกระบวนการดังกล่าวมาใช้ ตอนนี้พวกเรา รู้สึกว่าเขาจะต่อยอดกันไปเรื่อย ๆ จะเห็นได้ว่า ถ้าเราเปิดเวทีให้เกษตรกรและใช้กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เราจะมีส่วนทำไม่มีที่สิ้นสุด

3. บทสรุป

ประสบการณ์ในการดำเนินงานโครงการที่ได้กล่าวข้างต้น ได้ให้บทเรียนที่มีคุณค่าซึ่งน่าจะเป็นประโยชน์แก่การดำเนินงานของหน่วยงานอื่น ๆ ด้วย ทั้งในแง่ของกระบวนการถ่ายทอดเทคโนโลยี โดยเฉพาะวิทยากรจากส่วนราชการ ซึ่งมักจะมีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านและมองแคบ ที่ควรจะต้องปรับแนวคิดและการมองของตนให้กว้างขึ้น ให้เข้าใจบริบทของเกษตรกร และมองถึงองค์รวมไม่ใช่แต่เพียงสาขาของตนแต่เพียงด้านเดียว และในแง่ของการดำเนินการของเกษตรกร เราพบว่า ถึงแม้เราจะมีระบบคัดเลือกเกษตรกรดีเพียงใดก็ตาม การถ่ายทอดเทคโนโลยีดีเพียงใดก็ตาม หากเกษตรกรยังทำการผลิตแบบปัจเจกชนอยู่ การที่จะประสบความสำเร็จเป็นไปได้ยาก ต่อเมื่อได้เปลี่ยนกระบวนทัศน์และแนวทางการทำงาน มาเน้นกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชนและการสร้างเครือข่ายเข้มแข็ง จึงได้ประสบผลสำเร็จในระดับที่น่าพอใจ ซึ่งนอกจากจะสามารถรักษาเกษตรกรรายดี ๆ ไว้ให้อยู่ได้แล้ว ยังสามารถขยายวงไปฟื้นฟูเกษตรกรรายอื่น ๆ ได้อีกด้วย

ข้อคิดสุดท้ายที่ใคร่ขอฝากไว้เป็นบทสรุปก็คือว่า เมื่อเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 เมื่อปี 2504 เพลงที่เป็นที่นิยมซึ่งสะท้อนแนวความคิดในกระบวนการดำเนินงาน ก็คือ เพลงผู้ใหญ่ลี ซึ่งมีเนื้อร้องตอนต้นว่า พ.ศ. 2504 ผู้ใหญ่ลีตีกลองประชุม ชาวบ้านต่างมาชุมนุม มาประชุมที่บ้านผู้ใหญ่ลี ต่อไปนี้ผู้ใหญ่ลีจะขอกว่า ถึงเรื่องราวที่ไปประชุมมา *“ทางการเขาสั่งมาว่า”*..... เนื้อเพลงบ่งชี้ชัดเจนว่าแนวทางการพัฒนาถูกกำหนดมาจากเบื้องบน จากทางราชการ แต่ปัจจุบันนี้เรามาถึงช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 9 แล้ว ถึงยุคที่ต้องให้ชุมชนเป็นศูนย์กลาง เราจึงควรต้องเปลี่ยนแนวคิดด้วย ต่อไปคงจะไม่ใช้ *“ทางการเขาสั่งมาว่า”* แต่จะเปลี่ยนเป็น *“ชุมชนเขาสั่งมาว่า”* ซึ่งถ้าเราจะสนองตอบ จะมีงานให้เราทำ มีประเด็นให้เราศึกษาค้นคว้ามากมาย และสิ่งที่เราทำก็จะส่งผลไปถึงชุมชน ไปถึงชาวบ้าน ทำให้เขามีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น สมตามเจตนารมณ์ที่เราได้ตั้งไว้ และเราเองก็มีความสุข มีความภูมิใจกับงานที่เราทำด้วย

